

Јован Н. СТРИКОВИЋ*

АНТРОПОЛОШКА СВОЈСТВА ЗЛА

Док ме неко не упита шта значи *вријеме*, ја знам, а кад треба да објасним, више не знам, тако је писао Св. Августин. Да ли би се нешто слично могло рећи и о злу или исто тако?! Многе појаве које имплицитно разумијемо, и осјећамо да их разумијемо, не можемо као такве експлицитно дефинисати. У неком ширем схватању и разумијевању синтагме NOUMENON, можда би му требало, поред осталих општих мјеста која носе и своје име, а којима се служимо вјековима, додати и ријеч зло. Термин NOUMENON први је употребио Платон и он се провлачи кроз „дијагностику” неких појава чак миленијумима. Да ли је Томасу Хобсу било потребно да напише *Левијатан* да би могао дати онако тврд и необорив закључак да је *човјек човјеку вук*, односно да је зло у човјеку.

Шта је то зло? Да ли је, заправо, могуће да још увијек, послије толико злих времена и њихових еонских пространстава не можемо срочити ону дефиницију која би задовољила нашу заинтересованост за овај феномен, са којим смо сви појединачно, и сви заједно, у свакодневном суживоту, а оно – зло – увијек шмугне, та „хермафродитска хидра”, којој краја нема, а стално је управо ту, у нама или међу нама. Да ли је могуће да су језици свијета тако лексички сиромашни да се њима не могу објелоданити осјећања која прате зло у човјеку па да се њима објасни и само зло; шта је то зло и шта се то збива са злом?

Полазећи од неке антрополошке аксиоме да се и сама култура може објаснити само(м) културом, могли бисмо у неком слободнијем размисљању рећи и да се зло може објаснити само злом. Наравно, и зло као и све појаве и све ствари у животу и у природи имају свој антипод, јер без њега не би опстајале, не би их ни било, пошто све постоји само у дуалитету парадоксалних односа – па и оно, зло има свој антипод, а то је добро.

* Проф. др Јован Н. Стриковић, неуропсихијатар и књижевник

Добро као категоријални облик дјеловања наспрам зла, такође категоријалног облика, али на другом полу, далеко од „меридијана” живота, тачно онолико колико је на другом полу далеко добро.

Добро је слабо јер није јако да буде зло, каже Ниче. А неспретност и неспремност човјека да се суочи с истином живота и његова потреба за рационализацијом и сублимацијом је, у ствари, његова онтолошка датост, баш као и зло. Она има своју биолошку, или прецизније, биопсихолошку основу, као потребу да се егзистенција учини љепшом и сношљивијом, у недостатку бољих доказа. Па и народне мудрости о злу, које су у својој спознаји људске природе отишле далеко испред науке, такође су дио нашег лицемјерја и удвориштва животу како би се избјегло до краја разголићавање живота и вађење његовог квадратног коријена.

Многе појаве које прате живот, па чак и сам живот, измичу могућности дефиниције која би била до краја прихваћена, без остатка. Антрополошке ознаке зла уобличене кроз појмове: добро, зло, љубав, мржња, срећа као безвремене категорије су, у ствари, оне сингуларне тачке на којима егзистира и сам живот. Субјективна осјећања која из њих произилазе, односно осјећања која нас преплављују, или нама овладају, па из њих израњају ове антрополошке вриједности, омогућавају да се живот одржава на тим ослонцима који успостављају у међусобној интеракцији неко равнотежно стање слично оном са тековима на половима неке ваге, која заузима свој стајалишни положај, кад се на њеним крајевима ставе оне „тежине” које су међусобно инкомпатибилне, али компатибилне за одржавање равнотеже. Рецептивна моћ тих животних кракова је спечифчна, и она је селективна, зато је и равнотежа могућа у разноликости осјећања која одржавају живот.

Сем неопходности разноликих осјећања, као услова без кога се не може живјети, све друго је у нашим конвенцијама, односно договорима како ћемо нешто назвати, и какву ћемо му улогу дати. Та улога нити је апсолутна, нити је апсолутно тачна за све! Наш договор о процјени да се нешто назива добро, а нешто друго зло као антипод доброг, произвољна је и растегљива, није константа и није константна, динамична је и има особину трансформације и велике покретљивости. Ту растегљивост, као што је и растегљивост материје, најбоље је дефинисао народни геније кад је казао: „Свако зло има своје добро”.

Ипак, ни народни геније као дио свеопштег генија није „смио” ићи до краја па рећи: Свако добро има своје зло, као што је у овом првом случају. Не постоји ниједан антрополошки, психолошки, филозофски, етички, дијалектички или било који други разлог да постоји разлика у начелу, а и у суштини између ове двије мисли. Постоји само психолошка потреба да се рационализује истина, како би се добро, или оно што се зове добром, заштитило

од онога што се зове зло, тј. од онога што ми злом зовемо. Зашто би зло имало добро, а добро немало зло? Који би то ваљан разлог био сем поменутих?

Вјероватно је однос зла и добра константан на нивоу планете, етноса и индивидуе. Количине су исте у квалитету, а однос се мијења у квантитету, јер ову игру игра сам живот. Иако нам стварност непрестано сугерише скоро све супротно од оног на шта се наша мисао усредсредила и навикла, наш дух није способен да сруши заблуде о људској природи, и да створи филозофију примјерену биолошким својствима живе материје, која се назива човјек. Тог еуфемизма, у досадашњим формулацијама човјекове природе, многи се (ни)јесу одрекли. Засметало је све то неким мислиоцима наше цивилизације који су можда баш својим екстремним ставовима упозорили да је истина, ипак, негдје на средини. Они који су више познавали биолошке основе човјека, као што су мрачни Хераклит из Ефеса, Ниче, Достојевски и Фројд, Кјеркегор, Шопенхауер, Шестов, Ками оркестрирано су нападнути да исписују песимистичку филозофију и тзв. негативну антропологију. Зато, позивам све присталице позитивне науке, тј. оптимистичке антропологије да пишу нову филозофију. Зло је неодољиво, а неодољивост увијек гони напријед. Зло је и у човјековом нагону за животом, као да суштину његовог бића чини зло, и оно што је најјаче у човјеку изгледа да је зло.

Сви ми знамо да нема безгрешних, иако нам је живот омогућио да чујемо и гледамо, а сурова и лицемјерна цивилизација натјерала нас на разне начине, и у разним околностима да своје зло избљујемо на неког – на неку појаву, идеју, изглед, идеологију, и томе слично, заборављајући при том ону јеванђељску: Нека се камена лати онај ко је безгрешан. Зато сам склон да о овој теми говорим и више и ближе с теолошком пропедевтиком и биолошким реквизитима, више него што би ме разнородни разлози ограничавали у било ком виду, и на било који начин. Уосталом, и религијска антропологија има своје мјесто у науци! Да, баш у науци, која се углавном служи „истинама”, истинама, и истинама као непроживљеним заблудама које су успјешно доминирале овом планетом и цивилизацијом, и по вертикали и по хоризонтали; убијеђени да говоримо ону истину коју је немогуће оповргнути, а пошто таквих истина нема, јер то онда и не би била истина како каже нас савремени мислилац Карл Попер, а њему треба вјеровати када су посриједи антрополошке вриједности, онда можемо понекад зажалити због сопственог тужног и јадног статуса у који нас гура цивилизација, чији смо ми само жетони за једнократну употребу, или што је нешто чешиће – зупчаници на точку цивилизације која пише нечасну историју, а ми свјedoци или пак саучесници, неки више, неки мање. „Вјечне истине су, у ствари, измислили они којима је било потребно тјешитељство. И оваквим тоном желим да се оправдам оним истинама

које доминирају у нашим умјетничким и филозофским природама, истинама које неумољиво господаре не само биопсихологијом појединаца већ и цјелокупном антропологијом и у сфери наука, као и у сфери религије, истинама које су преживјеле и добра и зла времена”.

Теолошка слика свијета и зла у њему није баш тако а priori недопадљива и лако заобилазна, наравно, ако се, речено језиком психоанализе, одбаци оно што представља конкретно мишљење. Те древне књиге су кондензоване мисли, емпиријски, еонски докази несумњиве садржајне вриједности, инспиративних идеја и на крају логичких закључака. Уосталом, теологија је прва поставила питање шта је човек ако није „божји створ”, и шта је човек свијету, односно свијет човјеку ако му више не припада „други свијет”! Понављам, други свијет, не без разлога. Пошто наука још увијек није одговорила на питање шта је човјек, претходно постављено питање у теологији и даље остаје отворено, и не заостаје у својој оригиналности и омнипотенцији од сличних или истих питања која долазе послужење, из науке. Зар нас библијска прича о летаргији, монотонији и досади живота у Еденском врту не упућује у објашњење о неминовности зла; зар нас симбол јабуке не упозорава на последице које произилазе из отржењења и зар нам најбруталније и прво злочиначко убиство Авеља, и то од свог рођеног брата Каина, не говори довољно о природи људског бића, па макар и у тој природи његовој пронашли и тзв. чисту патологију?! Сјетимо се даље искуства које вријеме не мијења, сјетимо се оне дубоке ране од брата или брату нанесене. Да ли је Фројд легализовао ово као научне истине у дефиницији „синдрома малих разлика”. Зар човјек није слуга злу?

Све се ово као такво знало и све је то присутно откад је човек „промовисан” у биће звано *homo sapiens*.

Дакле, ипак је неко морао да повуче потез и да прекине ланац стерилног живота који није имао никаквог смисла из перспективе данашњег поимања смисла живота, а „ти неки” га нијесу ни имали јер нијесу ни знали шта је то смисао. Неко је морао да тој биједи стане на пут. Ко би то други био него Сотона (пре)обучена у друго име зла. А учињеном злу свако мора да плати кад-тад. А ко би то све могао организовати осим свемогућег Демиијурга који донесе божју казну и која оста у памћењу баш тако, због своје суровости, као божја казна! Ево ње:

Са плачем ћеш на земљу падати,
са плачем ћеш на земљи живјети,
са плачем се у вјечност враћати,
мучитељ ће бити један другом,
сваки себи понаособ највећи.

Но, ипак, човјек је остао са слободном вољом, премда слободна воља није награда, већ казна. Није ли генеза зла управо у слободној вољи и лажној нади да ће се слободном вољом моћи разликовати „таблице” живота, *ћрва од друје*? Зар није лицемјерна цивилизација која је Фројда осудила да пише песимистичку антропологију, и то, наравно, с изузетно негативном конотацијом. Зар не бисмо сада могли препознати природу Фројдових критичара у Фројдовим дефиницијама? Ништа у човјеку не може да се сакрије од самог човјека се сазна кад-тад. Мало је повјеровати да је ријеч о „нишчим” духовима, које и данас свакодневно имамо прилике да гледамо.

Због тога се и овом уваженом скупу поставља питање каква би то била друга антропологија. Одговори се налазе у тишини срца, а не у акламацијама на неком збору. Јер, питање је да ли је јавни говор уопште искрен, и да ли је искрен говор увијек јаван. Фројду се углавном замјера што је исувише биологизирао човјека као дио природе, заборављајући, при том, да кад се појму *биологија* врати њено достојанство, које би по природи морала да има, а који ће једном имати – сада је на том путу – може се чак рећи и ово: свака етика је биолошке природе, како је то интуитивно поменуо Бергсон. Упитајмо се зато а шта би то могло да постоји на човјеку и у човјеку ван биологије. О томе дајемо ријеч Канту из 1794. године: Природа не чини ништа сувишно, а тиме што је човјеку дала ум и „слободу воље” ускратила му је инстинкте и моћ за збрињавање. Он је морао да све изнађе из себе, себе самог, па и зло, и да се опет једног дана уздигне из највећег дивљаштва у највећу историчност, у савршеност врсте која мисли, све до блаженства, наравно, уколико је то на земљи заиста могуће, а није, управо баш онако како је то један велеум ове цивилизације написао: „Не на неком другом свијету, већ овдје на земљи, већина људи живи у паклу”. А Хомер у Одисеји каже: „Ах, колико се жале на богове смртни људи, зборећи да им зло долази од нас, а невоље сами спремају себи својим злим злочинима преко судбине.” Судбини, заиста, не ваља ићи на пут.

А да ли је могућа превенција зла и да ли су некад била успјешнија средства против зла, успјешнија него ова која ми видимо сада у овој цивилизацији којој припадамо. Ево шта о томе мисли Ниче: „Сва средства којима је до сада човјечанство требало учинити моралним и бољим, била су из основа неморална”. Има ли неко од присутних да данашња средства која нас у (не)срећују оцијени неком прелазном оцјеном? Да вам олакшам одговор, позивам Достојевског као свједока: „Човјек је од ове цивилизације постао, ако не још крволочнији, а оно сигурно горе и одвратније крволочан него што је то био раније”. Цивилизација ствара у човјеку само многострукост осјећања. Општи инфантилизам је оно што прожима

наше биће са спољашње стране, а немогуће је процијенити консеквенце „према унутра” – каже Арнолд Гелен.

У једној студији о Фројду, један чувени амерички истраживач пише о Картеру и Регану, о два предсједника САД у вези с два датума на којима су они саопштили моћ своје државе. Цитирам: „Картер је 6. августа 1980. године цијели свијет упознао с новом војном стратегијом, а Реган 9. августа 1981. године саопштио да је конструисано неутронско оружје”. Пошто психоанализа говори о томе да се ништа случајно не догађа, а поготово не ово, овај избор би био школски примјер научне потврде „принуде понављања у виду пријетње” ако већ свако зна да је Америка бомбардовала Јапан баш 6. и 9. августа. Противника увијек треба фиксирати за зло, за негативну улогу, и изненадити га порукама, *језиком малених*, у ствари, опоменути га на *temento mori!*

Детерминисаност добра и зла добрим дијелом је друштвена и културна, али такође и индивидуална и психолошка. Појединца углавном култура обликује. Сликвито речено, појединац је посуда, култура даје садржаје, при чему је упутно разликовати кочије од коња.

Да ли су пљачке и убиства одређене типом културе, врстом друштвеног система, или је у природи онога који то чини? Додајмо овдје и научну аксиому: културе се далеко лакше и брже мијењају од мијењања човјекове природе, ако се она уопште мијења. Биолошким законима она је дефинисана као константа, бар за последњих тридесет хиљада година. Толико дуго најмање у свакој нашој хелији постоји оно што се назива зло, гдје је ђаво направио своје удобно скровиште и гнијездо. Зло постаје подстанар – убица, дијелећи сваки тренутак свог постојања с нашим животима.

Има глас у човјеку који он чује, и за који зна да је његов глас, али има глас који није његов, а који такође чује! Замислимо и ту врсту зла пред којим падају и наука и религија и сва психологија! Ријеч је та која носи зло и која се не може ни споља ни изнутра истјерати! Нијесу то ријечи које ми очекујемо и прижељкујемо, није то глас Бога, то је глас Сатане, дакле зла.

Баш без зла, без те наше тамне стране, без тог реквизита, нико не долази на овај свијет, јер је тај колективни генетски код најотпорнији дио човјековог постојања а вјерујем и опстајања, и нашег опстанка на овој планети. Због тога је Фројд претрпио многе замјерке, и отворене и отровне, понекад неумјерене и бруталне критике; што је, баш тако, и толико *израдио* мрачну слику о човјеку, и што је писао песимистичку и „дехуманизовану” антропологију. Иако сви знамо, а знају и они који су му упућивали те отровне жаоке, да је ријеч о ставу који је имао тај научник, уз напомену да нас та слика истине о нама не може промијенити ни за јоту. Био је чак присиљен да поново призна и потврди постојање те слике уз објашњење

да је ту слику само протумачио. Дакле, теже је сакрити оно што јесмо, него глумити оно што нијесмо. А ево шта каже Иво Андрић: „Тако је људски живот удешен да уз сваки драм добра иду два драма зла, да на овој земљи не може бити доброте без мржње, ни величине без зависти, као што нема ни најмањег предмета без сјенке”.

Ова цивилизација је највећим дијелом и пропатила због оптимизма као знака површности, на лажној слици о човјеку као кротком бићу, који ће у одређеним околностима прећи „из царства нужности у царство слободе”.

Заборавили су да се антропологија пише и поред колијевке. Јер, када би нам у часу рођења свијест била једнака оној коју посједујемо пред крај младачког доба, више је него вјероватно да би самоубиство у петој години живота било уобичајена појава, или питање поштења, писао је Емил Сиоран, говорећи о злу, уз додатак, већ казан у филозофији: док не будете дјеца, у рај не можете ући. А кад дође Мојсије једино ће с одојчадима моћи да се дружи!

Ето још једног филозофа песимисте наших вјекова који свој песимизам овако дефинише: „Стави ли се на једну страну ваге зло што га непокварени сручише на свијет, а на другу страну зло што га нанијеше неприципијелни, сигурно је да ће онај први тас претегнути”. Дух који предлаже реформе подиже и гиљотину, односно зло!

Но, друга група, додуше мања, хуманистички оријентисаних филозофа тврди да је зло реактивно изведено, а да није примарно дато бићу. Овим оптимизмом прожети мислиоци сматрају да се самоактуализацијом урођених спонтаних људских потенцијала може одгојити здрава особа, без оних агресивних и изопачених психопатолошких појава за које се већ унапријед изјашњавају као о болести. Ипак, генетичка истраживања која представљају егзактну научну дисциплину говоре другачије! Хормонски статус који представља дио такозване неурохуморалне осовине, односно човјекове вертикале, одређује добрим дијелом, да не кажем већим дијелом, необузданост и агресивност, дакле зло у човјеку! Ови хуманисти не помињу зло, већ одсуство добра. Придружују се оној народној: О злу ни у гори не говори.

Међу новофројдистима који су о питању зла, односно људске деструктивности, мијењали своје ставове поменућу Ериха Фрома који је пред крај живота Фројдовом Танатосу придодао *малићну аиресију*, све до *некрофилије*. Ова врста зла није нагон већ страст. Није биолошки програмирана, и није у служби живота. Циљ ове страсти нијесу интереси, већ уживање у злочину. По оној народној, или каменом о лонац или лонцем о камен, тешко лонцу.

А шта да кажемо на све ово под утицајем нових сазнања и личних искустава да се стварност, па и стварност зла, не може лако схватити, и да све то заједно представља космичку симфонију, хармонију у којој постоје и „црне рупе”, као и у истинама о којима данас разговарамо. Шта да се ради, како је то давно рекао Чернишевски. Да се опет вратимо мудростима Ива Андрића: „Нико није и неће исправити криву Дрину”, али то није разлог да се сви не упустимо да је исправимо.

Шта ми то још имамо у сопственом искуству када је посриједи зло? Свједоци смо једне појаве с којом смо се у више наврата суочавали: ријеч је о *рационалном делиријуму*. Он је био манифестан у идеологији фашизма, а његове форме сретамо и дан-данас, онда када групе или појединци наслућују губитак монопола над задовољствима најразличитије врсте. Ово, по својој суштини, најсуровије зло припрема се по устаљеним шемама.

Рационални делиријум је по својој малигности изнад онога што се назива *ирационални делиријум*, иако је овај други као најтежи, најбруталнији и најхостилнији облик људске деструкције, из области психопатологије. Назив делиријум довољно говори о природи овог зла. У психијатрији је описан као стање потпуног помрачења ума и свијести, са халуцинацијама које најчешће имају императивну форму. Бизарна убиства и самоубиства описана су баш код тог делиријума. Ипак, масовни и рационални делиријум има далеко шире и ефикасније мјере у циљу свјесног уништења другог, оних са другачијим мишљењем, чак и других народа, или неке друге скупине људи, па све до пријатеља.

Потребно је у припреми за *рационални делиријум* урадити све оно што ће противничкој страни оспорити људске и моралне особине универзалних вриједности. Модерним језиком речено, сатанизовати их. Све оно што се дешава у граничним стањима код масовних појава подлијеже и масовном делиријуму. У масовним покретима најопасније је рационализовати захтјеве у форми јасних порука које се не провјеравају. Значајна особина рационалног делиријума као врхунског људског зла јесте та што се он припремама може организовати. Аутори, експерти за ову проблематику, наводе у литератури као примјер рационалног делиријума покрете у којима су организатори до детаља припремали масовне покоље; број јама се унапријед знао, њихове географије, димензије са прорачунима колико у коју јаму може стати лешева: дјеце, жена или одраслих. Услов да би рационални делиријум успио био је да се жртва доведе до таквог стања да не може да се брани, нити да претходно одговори на неистине које су у припреми саопштаване јавности. С импозантним позама, и крупним великим ријечима, освојити масу која демонстрира, силу зла, било је тако видљиво у овој цивилизацији и приступачно визуелној перцепци-

ји са физиогномикама које Фројд није видио, али их је унапријед описао. Припадамо развршћу култура, цивилизација, вјекова, еона и миленијума, припадамо цивилизацији која „живо” посматра ратове, и све оно што они носе са собом, са оном невјерицом, у дијалетичкој Његошевој сфери означеној овако: *Је л истина е ово овако, ал нас очи соистивене варају... је ли јавје од сна смућеније*. Овај и овакав вид оповргавања живота, праћен радошћу, уништавањем свега постојећег што је на дохвату, говори неизмерно; чак ни сам Фројд у својој песимистичкој антрополошкој визији није могао наслутити овај облик трагике и људске окрутности. Једино је велики филозоф оставио један стих, не случајно: *И звјерад су истио као људи*. Сада смо већ мало сигурнији да заиста велики дио људи на земљи живи у паклу и да зло постоји у сваком човјеку, само је, нажалост, код већине у преовлађајућој форми понашања.

Један од заштитних знакова западноевропске цивилизације су Делфи, стари ко зна колико вјекова прије наше ере. Делфи су не само географски појам, који и у том смислу има своју необичност и јединственост, већ представљају сублимацију грчке културе, мисли и науке, мудрости и политике, аполонске љепоте и дионизијске трагике. Делфи су били инспирација за многе знамените филозофе и научнике, који су својим дјелима обогатили нашу цивилизацију, која својим достојанством стоји раме уз раме са свим осталим цивилизацијама наше планете. Ових неколико конвенционалних ријечи о Делфима само су увод за ову нашу тему. Наиме, према предању или легенди, за коју је и наш мислилац Иво Андрић рекао да нема ништа истинитије од легенде ако се схвати њена прича и порука – написано је у Делфима седам мудрости, непревазиђених антрополошких истина и поука, од којих полази свака наука, било којег интересовања.

Прва четворица мудраца, од двадесет двојице, представљају онај избор који је претпио критеријуме историчара филозофије, али легенда говори да су се њих седморица, који су при неком заједничком сусрету на Делфима обиљежили тај дан, договорили да свако од њих остави нешто својим генерацијама и покољењима која долазе – у форми неке исказане и написане мисли на Делфима. Није на одмет да се и овог пута, иако је познато, подсетимо, шта су то они записали, шта је вјечност потврдила. То су: *Уиознај самога себе, најбоља је мјера, најлејша ствар је смиреност, научи да слушаш да би могао ујрављаши, сјетти се њријашеља, врајти залиху*. Седми међу њима, најстарији и најмудрији Бијант, либио се да нешто напише, али притисак који су остали вршили на њега аргументима да је он најмудрији, најстарији, најискуснији учинио је да се и огласи. Бијант им се обратио ријечима: „Пријатељи моји, послушајте ме, боље ће би-

ти за све, да ништа не напишем”. Ипак је, на крају, дрхтавом руком уклесано на камену у Делфима: *Већина људи је зла*. То је најдрастичнија и неоптуђива пресуда коју је грчка филозофија изрекла. Легенда се „завршава”, а стварност плете своје плетиво из поруке мудраца, јер пред овим искуством руше се све идеологије, демократије, доктрине, идеолошке или политичке, филозофије о добрим људима а преимућство преузима Томас Хобс рекавши: *Човјек човјеку је вук*. Мудрост или фронеzis говори о људима какви су заиста, идеализам какви би требало да буду, а ми данас будимо и једно и друго.

На Бијантову тврдњу настављамо причу о Софоклу као највећем трагичару ове цивилизације. Једном приликом Софокле је доживио и ово. У току његовог говора о трагичној визији човјека и његовој трагичној судбини на овој планети, почели су један за другим да излазе скоро сви слушаоци, у знак неког протеста због такве теме, уз примједбу да Софокле, ипак, остаје сам, и да је на крају остао само још један. Он је онима који су му се обратили са таквим закључком смиреношћу правог филозофа одговорио: „Остао је Сократ, остало је доста, остало је све”, потврђујући тиме Хераклитов фрагмент: „Један, ако је најбољи вриједи више од хиљада других”.

Jovan N. STRIKOVIĆ

LES CARACTERISTIQUES ANTHROPOLOGIQUES DU MAL

Résumé

Dans son essai „Les caractéristiques anthropologiques du Mal”, l’auteur s’engage à dissiper le malentendu terminologique qui ressort du terme „Mal”.

Il se réfère au Platon qui le premier utilise le terme „noumène” – pour désigner les „Idées”, c’est-à-dire la réalité intelligible (par opposition au monde sensible); chez Emmanuel Kant, auquel le terme de „noumène” est le plus souvent renvoyé, il s’agit de tout ce qui existe et que la sensibilité ne peut atteindre, de tout ce qui est lié à la nature humaine, mais inconcevable.

En tant que médecin – biologiste – ce neuropsychiatre, en partant du déterminisme biologique et, à travers le prisme de ses propres connaissances et de ses savoirs sur la nature humaine, la santé et les maladies, l’auteur tente de saisir ce qui est couché au fond du Mal.

Les études dont il se sert sont diverses, hétérogènes. Par conséquent, il se réfère également à la doctrine biblique de l’Homme. Cependant, en ce qui concerne la question du Mal, l’auteur s’appuie sur les études de Sigmund Freud, appréciant son savoir de neurologie et de biologie en général; ainsi il sur le déterminisme de sa philosophie, vu de la perspective de la *philosophie freudienne*.

En fait, nombreuses sont les médecins et philosophes ayant écrit sur le phénomène du Mal; et pourtant, Freud demeure le plus connu parmi eux, si explicite dans son attitude que le Mal est enraciné dans la nature humaine.

En s'appuyant sur les réflexions des philosophes, l'auteur n'a qu'une seule intention: à travers ses perceptions de la vie: professionnelle et sociale, ainsi que celle de médecin, il tente de les „éterniser”.

„Et d'où proviendra donc la réponse véritable à la question du Mal ?” – se demande l'auteur. Il est possible que la réponse arrive d'une approche éclectique; la réponse est cachée quelque part entre ce qu'on appelle l'optimisme (comme une expression de futilité du raisonnement) et le pessimisme, qui devrait adoucir son exclusivisme étroit.

L'auteur nous communique ses réflexions à la manière qui lui est propre, grâce à son style unique, avec des renversements inattendus qui introduisent un doute, un doute profond quant à la possibilité de saisir la vérité sur le phénomène du Mal.

Les mots – clés: Mal, anthropologie, philosophie, psychologies, culture, psychanalyse.

